

На війні з епідеміями

140 років виповнюється із дня народження патріарха української епідеміології Данила Заболотного, який присвятив своє життя боротьбі з холерою, чумою та іншими небезпечними інфекційними захворюваннями.

Видатний мікробіолог та епідеміолог Данило Заболотний (1866—1929) багато що зробив уперше. Він організував першу в Росії кафедру бактеріології у 1898 році, будучи професором Жіночого медичного інституту в Петербурзі. Він створив 1920 року першу у світі кафедру епідеміології, працюючи ректором Одеського медичного інституту. Він заснував 1928 року Інститут мікробіології та епідеміології в Києві, перебуваючи в той час на посаді президента Всеукраїнської Академії наук України. Саме Данило Заболотний написав перший підручник з епідеміології, і саме він уперше організував протичумні лабораторії, а з початком Першої світової війни організував протиепідемічне забезпечення військ. Також Данило Заболотний ініціював створення Вінницького медінституту та опублікував понад дві сотні праць, присвячених таким небезпечним інфекційним хворобам, як чума, холера і сифіліс. І хоча всі наукові здобутки давалися йому нелегко, оскільки постійно доводилося ризикувати власним здоров'ям, він завжди казав своїм учням: «Любіть правду і науку». А ще навіть у найскладніших обставинах життя Заболотного ніколи не полишало почуття гумору, тож, їдучи в далекі краї у складі експедицій для боротьби з чумою, він жартома називав себе «чумогоном».

Володимир Позур, доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри мікробіології та загальної імунології біологічного факультету КНУ ім. Т. Шевченка:

Навчаючись у Київському університеті, у 26-річному віці Данило Заболотний спільно з І. Савченком провів перший експеримент на собі. Після прийняття холерної вакцини він заразив себе холерним вібріоном. Таким чином було показано, що введення протихолерної вакцини через рот запобігає розвитку холери. Це був не єдиний випадок його експериментів на власному організмі. Подібні експерименти він провів ще двічі, випробувавши сироватки при дослідженні дифтерії та чуми. Останній раз, випадково заразившись чумою, він ввів сироватку і уникнув розвитку хвороби. Загалом Данило Заболотний присвятив сорок п'ять років свого життя вивченню найбільш загрозливих захворювань – чуми, холери, сифілісу. Його дослідження відіграли ключову роль у ліквідації епідемій цих хвороб у світі. У 1897 році Заболотний брав участь в експедиції з вивчення спалахів чуми в Індії, Аравії. В наступні роки керував експедиціями з вивчення спалахів чуми в Монголії, Китаї, на Забайкаллі, в Ірані, Месопотамії, в Киргизьких степах, Поволжі, Туркестані, Шотландії, Маньчжурії. Він заклав підґрунтя вчення про осередковість інфекцій та основи профілактичного напрямку в боротьбі з ними, а також відкрив феномен прихованого бактеріоносійства. Докторська дисертація Заболотного стосувалася вивчення такої венеричної хвороби, як сифіліс. Саме він першим побачив збудника цієї хвороби — бліду спірохету. Проте німецькі дослідники випередили його з публікаціями про збудника. Загалом Заболотному належать понад 200 наукових праць, присвячених дослідженням чуми, холери, сифілісу та багатьох інших інфекційних хвороб.

Розкріпачений талант сина кріпака

Данило Заболотний народився 28 грудня 1866 року в селі Чоботарка (нині — Заболотне) на Вінниччині. Батько його був кріпаком, мати — донькою сільського писаря з сусіднього села. З дитинства у майбутнього вченого виникло прагнення до читання художніх і природничо-історичних книг. Після закінчення Ростовської прогімназії він вступив до класичної Рішельєвської гімназії в Одесі, а після цього — на природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського (нині — Одеського) університету. Але на четвертому курсі його було заарештовано за участь в одній зі студентських сходок, де висловлювався протест проти масового звільнення політично активних студентів. 1889 року реакційний студентський суд виключив із числа студентів Данила Заболотного з групою товаришів. Заболотного кинули до в'язниці, три місяці перебування в якій призвели до захворювання на поліартрит. На прохання родичів та прогресивно налаштованих професорів університету, зокрема Іллі Мечникова, його звільнили, залишивши під наглядом поліції та позбавивши права на вступ до університету.

Втративши можливість проводити наукову роботу в університетських лабораторіях, Заболотний знайшов роботу на заснованій незадовго до того Іллею Мечниковим, бактеріологічній станції в Одесі. Саме там він виконав 1891 року свою першу самостійну роботу під назвою «Мікроби снігу», за яку одержав ступінь магістра природничих наук.

Восени 1891 року Заболотний переїхав до Києва і вступив на третій курс медичного факультету Київського університету, де спеціалізувався в лабораторії Володимира Підвисоцького. Там він продовжив розпочаті ще в Одесі дослідження з випробування протихолерної сироватки.

«Данило Заболотний спільно з І. Савченком під керівництвом Володимира Підвисоцького на собі провели дослід: здійснивши імунізацію проти холери, вони випили живу культуру холерного збудника. Контрольні морські свинки загинули протягом доби, а дослідники переконали світ у тому, що імунізація можлива. Але це не був бездумний геройський вчинок, це був сміливий експеримент, направлений на якнайшвидший пошук захисту від холери», — розповідає праправнучка Данила Кириловича Заболотного по брату, співробітниця Українського науково-дослідного інституту спирту і біотехнології продовольчих продуктів Мінагрополітики Галина Заболотна.

Робота як смертельна небезпека

Закінчивши Київський університет, Данило Заболотний поїхав працювати лікарем-епідеміологом у Подільську губернію. Саме тоді в цьому регіоні поширилися такі захворювання, як холера і дизентерія. Заболотний вивчав умови виникнення та перебігу інфекційних захворювань і саме завдяки йому епідемія холери на Поділлі припинилася. 1896 року Заболотний повернувся до Києва — він став працювати на кафедрі загальної патології медичного факультету Київського університету.

Один із його студентів, майбутній видатний кардіолог Микола Стражеско (1876—1952) писав, що Заболотний був завжди скромно вдягнений, говорив тихо, але чітко, а ще, побачивши втому студентів на вечірніх практичних заняттях, несподівано

розповідав їм якийсь анекдот або смішний епізод зі свого дитинства. Саме завдяки цьому його студенти ніколи не нудилися на лекціях.

Велике значення у становленні Заболотного як епідеміолога зі світовим ім'ям мала його участь у протиепідемічних експедиціях. Першою з них була експедиція до Індії, де чума спалахнула 1896 року. За три місяці роботи в Індії було одержано важливі результати з питань епідеміології чуми та засобів боротьби з нею. Прямо з Бомбея Заболотний їздив до Саудівської Аравії, щоб дослідити деякі аспекти чуми. 1898 року він знову поїхав у протичумну експедицію — до Монголії. Під час цієї поїздки український вчений-епідеміолог розробив гіпотезу про існування у природі осередків чуми, де зберігаються мікроби після того, як згасають епідемії. Ця гіпотеза знайшла підтвердження при повторних експедиціях в Монголію (1910—1911), коли було беззаперечно доведено зв'язок між спалахами епідемій серед людей і її розповсюдженням серед диких гризунів, зокрема тарбаганів. При цьому під час перебування в Монголії на вченого чекала смертельна небезпека. Розтинаючи загиблого тарбагана, він випадково вколов руку голкою шприца, наповненого гноем з чумного бубону. Гадаючи, що він має померти від чуми, Заболотний почав писати листа своїм рідним. Проте, на щастя, протичумна сироватка, яку він собі ввів, спрацювала, і вчений не помер.

«Данило Заболотний першим почав говорити, що у виникненні та розповсюдженні чуми винні дикі гризуни, зокрема тарбагани. Потім в експедиціях (а це виловлювання хворих тварин і тисячі розтинів гризунів) він підтвердив природну осередковість чуми, — розповідає Галина Заболотна. — Чи було це небезпечно? Звичайно. Але ж безпеки на війні, особливо на війні з епідеміями, не буває. Там все небезпечно. Данило Кирилович і сам хворів, і багатьох інших лікарів-епідеміологів не оминуло це лихо. Проте їхньою метою було побороти такі страшні морові хвороби, як чума, холера, дифтерія, тиф, що забирали людські життя значно більшою мірою, ніж світові війни». Важливим результатом боротьби Заболотного з епідемією чуми стали його фундаментальні праці: «Чума: епідеміологія, патогенез та профілактика», «Дослідження чуми», «Легенева чума у Маньчжурії (1910—1911)» та інші. Лекції Заболотного у 2-х частинах під назвою «Основи загальної мікробіології» стали першим українським посібником з цієї дисципліни. А ще за боротьбу з інфекційними хворобами Данила Заболотного нагородили французьким орденом Почесного легіону і медалями Інституту Пастера в Парижі.

«Ідеолог» рідної землі

Тривалий час Заболотний працював у Санкт-Петербурзі. 1918 року він керував боротьбою з холерою в Петрограді, 1920 року — з висипним тифом. Він простежив перебіг сифілісу, а також опрацював актуальні проблеми газової гангрені, дифтерії, черевного та висипного тифу, дизентерії, малярії тощо. Працюючи тривалі роки за кордоном, Данило Заболотний завжди хотів повернутися в Україну. 1928 року він був обраний президентом Всеукраїнської академії наук, проте пропрацював на цій посаді недовго — всього півтора року.

Радянська пропаганда з багатьох учених намагалася зробити «ідеологів радянського ладу», які були віддані Радянському Союзу і партії. А Данила Заболотного російські ЗМІ чомусь називають «російським ученим». «Ця постать зовсім не вписувалася в «ідеологів радянського ладу», бо занадто переймалася національними ідеями.

Професор Заболотний читав лекції, відкривав з'їзди в Україні українською мовою. Він писав вірші українською мовою, а Шевченка цитував рядками і сторінками — розповідає праправнучка академіка Заболотного Галина Заболотна. — А гумор Данила Кириловича мав національний колорит, який його оточенню був дуже до вподоби. Щодо радянського ладу, то Заболотний щиро сприйняв нову еру, сподівався на поліпшення соціальних умов для українського народу, активно займався просвітництвом, написав два десятки листів до селян, де відображена вся санітарно-просвітницька робота, рекомендації людям села, як зберегти здоров'я. Особливо його турбувала доля жінок, і він рекомендував їм, як народити та вигодувати здорову дитину. Радянська влада дуже б бажала мати серед тих, хто їй служив, професора Заболотного, але боялася його. Тому вже після смерті вченого знищила його щоденник «По світах і людях». Причиною знищення цих записів були «буржуазно-націоналістичні погляди Заболотного».

Нині в селі Заболотне (колишня Чоботарка) Крижопільського району Вінницької області діє меморіальний музей-садиба академіка Данила Заболотного. У Чоботарці Данило Кирилович народився, туди приїздив відпочити після виснажливих закордонних експедицій і там був похований.

«Хоча Данило Кирилович об'їздив безліч країн світу, він вважав рідне село найкращим місцем не тільки в Україні, а в усьому світі, — розповідає доцент кафедри мікробіології та загальної імунології біологічного факультету КНУ ім. Т. Г. Шевченка Лариса Сгепура. — Практично кожен рік Данило Заболотний навідувався до Чоботарки, щоб відчувати подих рідної природи і поспілкуватися з односельчанами. Саме на Батьківщині він знаходив стимул і натхнення до роботи. А ще усе життя беріг хату і сад біля неї, де насаджував дерева, привезені з численних експедицій. Також Данило Заболотний дуже любив дітей, навіть всиновлював їх. Пригадується епізод, коли Заболотний влаштував ялинку для дітей-біженців. Усі зароблені гроші вчений відразу ж віддавав нужденним, а своїм співробітникам купував білети в театр».

За словами Галини Заболотної, у Данила Кириловича було понад десять усиновлених дітей — усіх їх він утримував. На жаль, рідний син Данила Заболотного Петро помер ще зовсім маленьким. «Данило Кирилович мав особливий талант полонити серця людей. Він мав численних вихованців: щомісяця розсилав кошти на їх підтримку, всю свою зарплатню розсилав у Ленінград, Одесу, роздавав у Києві, якщо щось залишалось, то це відправлялось на ліки чоботарцям або витрачалось на книжки, — розповідає Галина Заболотна. — Щоліта вчений відвідував Чоботарку і привозив багатьох професорів у свій «масток». Досить обізнаний у мистецтві, Данило Кирилович захоплювався театром, літературою, володів латиною, німецькою, французькою, англійською. До речі, головуючи на різних міжнародних зустрічах, вів засідання і легко перекладав одразу трьома мовами. А ще він ніколи не полишав дослідження навколишньої природи. Пташині гніздечка, опудала тварин, гербарії, зроблені власноруч, ще й сьогодні прикрашають Музей-садибу Данила Заболотного».